

МОГИЛЯНСЬКИЙ ФОНТАН ІЗ КРУЧЕНИМИ ПАНИЧАМИ

Діана Клочко – мистецтвознавець

На банкноті номіналом у 500 гривень зображають Григорія Сковороду, образ якого кожен українець знає давно і без тримання в руках цих купюр. Знає, бо для цього добряче потрудились українські художники, як не дивно, у підрадянські часи чи не найплідніше. Іван Кавалерідзе не лише кілька монументів і погрудь створив, починаючи з 1922 року, а ще й художню стрічку про українського філософа зрежисерував. І хоч повернення філософа на українські землі і його мандри містами й селами Кавалерідзе пояснював у 1954 році цілком в дусі соцреалізму – нещасливим коханням до дівчини, яка віддалась за друга Сковороди. Тому переглядати її зараз можна хіба з метою дослідницькою, та свого часу зусилля Кавалерідзе сприяли утвердженню в масовій свідомості думки про цього філософа як такого, що цілком належав до української культури.

Не так сталось із його ідеєю фонтану, малюнок якого уміщено на згаданій банкноті поряд з гравюрним портретом. Відтворено малюнок, зроблений рукою Григорія Савича як пояснення до виразу в трактаті «Ознаки деяких спорідненостей». Тобто є він не чим іншим, як візуалізацію вислову «нерівна рівність», чому читаємо «Не равное всѣмъ равѣнство» зверху і «Льются изѣ всехѣ трубокѣ, разные токи: вѣ разные» знизу, хоча дизайнери українських банкнот чомусь обрізали важливе слово «сосуды».

А звідки міг взяти Сковорода образ водограю? Де він міг бачити щось подібне?

Перше, що спадає на думку – фонтани Петергофа, яких до років служіння Сковороди (1742-44 р.р.) у придворній каплиці Єлизавети Петрівни було споруджено у тій резиденції вже кілька. Однак дочка Петра I не надто часто там була, їй більше подобалось у Царському Селі, де фонтанів не влаштовували, а опери й маскаради, у яких Григорій Сковорода виконував альтові партії, проводити у «сільській ідилії» без натяку на версальські пишності XVII ст., що так вразили її авторитарного батька.

Завдяки «Токайській комісії з заготівлі вин до царського двору», куди Сковорода завербувався після ще однієї спроби повчитись у Могілянці 1745 року, він за п'ять років побував у багатьох містах. Нема підтверджень, що бачив фонтани римські, а от віденський, названий «Андромеда», споруджений 1741 року, як урбаністичну цікавинку розглядати міг. Напівприкрита жіноча фігура, прикута до скелі, вважалась алегорією Австрії, що страждає від турецьких набігів. Скульптор та ливарник Георг Рафаель Доннер вивів трубку, з якої текла цівка води, у роззявлену пащу лускатого і крилатого чудовиська, що ось-ось почне терзати налякану царську дочку із доскональними і звабливими формами.

Античну міфологію Сковорода знав добре, алегорії використовував часто, одже «ідейну програму» віденського водограю, де тіло жінки означало тіло держави, міг і зчитати, і трактувати вільно, відповідно до тодішньої політичної ситуації. Однак у його малюнкові бачимо ставлення до людини не як міфологеми, виробленій у античності, а радше як до старозаповітного «сосуда скудельного» (Книга пророка Ієремії, глава 19). Вірніше, до людей як різних за формою і об'ємом посудин.

Тож варто згадати ще один водограй, який ми бачимо сьогодні за спиною найвідомішого пам'ятника Сковороді, що завдяки зусиллям Івана Кавалерідзе з 1977 року дивиться на ворота Староакадемічного (Мазепиного) корпусу Могилянки. Певне, це одне з найвдалиших урбаністичних рішень (архітектор Василь Гнезділов) у просторі Контрактової площі, що за часів Сковороди була головною в Києві, тоді з назвою «Ринкова», й тут стояв магістрат. У містичному сенсі п'ятиметрова фігура Сковороди постала замість міської управи, а фонтан, збудований ще одним могилянцем – Іваном Гирогоровичем-Барським у 1748-49 роках, – не менш містичним чином (хоч і під іншою назвою) відновлено 1980-го року на тому ж місті, де автентичний зруйнували 1934-го. Височить там, де його міг бачити і мандрівний філософ.

Хоч про це немає жодних відомостей, видатний архітектор і видатний філософ могли бути знайомими, і навіть дискутувати, зважаючи на те, що братом Івана, також могилянцем, був не менш видатний мандрівник Василь. У травні 1743 року за наказом імператриці Єлизавети Петрівни Василь Григорович-Барський отримав місце священника при російському посольстві в Константинополі, а у 1747-му повернувся до Києва. Автобіографічний текст «Пешеходца Василия Григоровича Барского-Плаки-Альбова, уроженца Киевского, монаха Антиохийского, путешествие к святым местам, в Европе, Азии и Африке находящимся, предпринятое в 1723 и оконченное в 1747 году, им самим описанное», надрукував ще один могилянець, Василь Рубан, вже після смерті автора, у 1778 році. Щоправда, не у Києві, а у Петербурзі.

Фонтан, споруджений братом Іваном (за що йому – хоча ні у кого і ніде не навчався ані малюванню, ані архітектурі – запропонували посаду міського архітектора), у ті роки називався Феліціалом, тобто Щасливцем. І рідні уже не одне століття усім киянам форми альтанки тоді накривали не скульптуру Самсона, що роздирає пащу лева, а фігуру янгола із чашею в руках, з якої до басейну і текла вода.

Близько, дуже близько до сковородинської алегорії.

Вода тече по трубах з гори Уздихальниці, що неподалік Андріївського узвозу, зверху вниз, щоб пройти через тіло янгола і лляться невинно і повсякчас також зверху вниз. Потрапляє з чаші до невеликого басейну, тобто більшої посудини, звідки її можуть вільно брати у інші посудини усі охочі: містяни, подорожні, спудеї, професори, бурсаки, перекупки. Усі, для кого Ринкова площа біля магістрату і базар біля колодязя й фонтану були місцем, так би мовити, «щоденної комунікації».

Приблизно там образ чаші, де влаштовано два отвори, з яких б`ють чотири струмені, наповнюючі посудини різних розмірів і форм, тієї оповитої рослини чаші, що їх можна ідентифікувати латиною як *Ipomoea*, а українською «кручені паничі» (ними обсаджували тоді хати і садиби в Україні повсюдно) - думаю, і з`явився.

До речі, англійською ця квітка називає *morning glory*, майже як «Утренняя звезда», один з перших українських літературних альманахів, що його видали 1833 року в Харкові за ініціативи Григорія Квітки-Основ'яненка, де публікували «Отрывки из записок о старце Григорие Сковороде» Івана Срезневського. Там же був уміщений гравюрний портрет, виконаний Петром Мещеревим у 1814-22 роках за олійним прижиттєвим портретом Сковороди живописця Г. Лук'янова. Той власне портрет, на який потім взорувалися усі художники, які створювали візуальну історію образу мандрівного філософа.

Ох, які ж кручені ці могилянські паничі середини XVIII століття, які ж непрості шифрувальники символів.

Полялось у різні посудини – співу, вина, води, знання, розмов, чорнил, типографської і олійної фарби. Розквітли й квіти біля тих струменів. І досі все ллється і ллється: гроші ж бо також, дарма що купюри, також течуть...